पृड, श सुदि । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (तुदा०-पर०-सक०-सेट् ।) सुदि हर्षीकरणे । श, पृड़ति दीनं दाता । मृडिता । इति दुर्गादासः ॥

पृण, श तृपि । इति कविकल्पद्रुमः। (तुदा०-पर०-सक०-सेट् ।) तृपि तृप्तीकरणे । श, अग्निं पृणति यो द्विजः । पर्णिता । इति दुर्गादासः ॥

पृतना, स्त्री, (प्रियते इति । पृङ् व्यायामे + बाहुलकात् तनन् गुणाभावश्च ।) सेना । सेनाभेदः । इति मेदिनी । ने, ६४ ॥ वाहिनीचयम् । अत्र गजास्त्रिचत्वारिंशदधिकशतद्वयम् २४३ । रथास्त्रिचत्वारिंशदधिकशतद्वयम् २४३ । अश्वा ऊनत्रिंशदधिकसप्तशतम् ७२९ । पदातिकाः पञ्चदशाधिकशतद्वयाधिकसहस्रम् १२१५ । समुदायेन त्रिंशदधिकचतुःशताधिकसहस्रद्वयम् २४३० । इत्यमरभरतौ ॥ (यथा, महाभारते । १ । २ । २१ ।

"त्रयो गुल्मा गणो नाम वाहिनी तु गणास्त्रयः ।
स्मृतास्तिस्रस्तु वाहिन्यः पृतनेति विचक्षणैः ॥"

"व्याप्रियन्तेऽत्र योद्धारः इति । पृङ् व्यायामे । 'पृपूर्भ्यां कित् ।' इति तनन्प्रत्ययः ।" इति निघण्टौ देवराजयज्वा ॥ संग्रामः । इति निघण्टुः ॥ यथा, ऋग्वेदे । १ । ८५ । ८ ।

"शूरा इवेद्युयुधयो न जग्मयः
श्रवस्यवो न पृतनासु येतिरे ॥"

"पृतनासु संग्रामेषु येतिरे ।" इति तद्भाष्ये सायनः ॥)

पृतनाषाट्, [षाह्] पुं, (पृतनां सहते इति । सह + "छन्दसि सहः ।" ३ । २ । ६३ । इति ण्विः । सहेरिति षः ।) इन्द्रः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

पृथ, क प्रक्षेपे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (चुरा०-पर०-सक०-सेट् ।) क, पर्थयति गुड़मौषधे जनः । इति दुर्गादासः ॥

पृथक्, व्य, (प्रथयतीति । प्रथ विक्षेपे + "प्रथः कित् सम्प्रसारणञ्च ।" उणा० १।१३६। इति अजिः कित् सम्प्रसारणञ्च धातोः ।) भिन्नम् । तत्पर्य्यायः । विना २ अन्तरेण ३ ऋते ४ हिरुक् ५ नाना ६ वर्ज्जनम् ७ । इत्यमरः ।३ । ४ । ३ ॥ (यथा, मार्कण्डेये । १४ । ६६ ।

"तेषामेतैः स्थितैः शास्त्रैर्मुहुर्विलपतां तथा ।
पृथक् कुर्व्वन्ति वै याम्याः शरीरादतिदारुणाः ॥")

पृथक्क्षेत्राः, पुं, (पृथक् भिन्नं क्षेत्रं उत्पत्तिस्थानं येषामिति ।) एकस्मान्नानावर्णस्त्रीजातपुत्त्राः । इति मिताक्षरा ॥

पृथक्त्वं, क्ली, (पृथगित्यस्य भावः । पृथक् + भावे त्व ।) चतुर्व्विंशतिगुणान्तर्गतसप्तमगुणः । तस्य लक्षणम् । पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणत्वम् । यथा, भाषापरिच्छेदे ।

"संख्यावच्च पृथक्त्वं स्यात् पृथक्प्रत्ययकारणम् ।
अन्योन्याभावतो नास्य चरितार्थत्वमुच्यते ॥
यस्मात् पृथगिदं नेति प्रतीतिर्हि विलक्षणा ॥"

"पृथक्त्वं निरूपयति संख्यावदिति पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणं पृथक्त्वम् । तन्नित्यतादिकं संख्यावत् यथा हि नित्येषु एकत्वं नित्यं अनित्ये अनित्यम् आश्रयद्वितीयक्षणे चोत्पद्यते आश्रयनाशान्नश्यति तथा एकपृथक्त्वमपि द्वित्वादिवत् द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः ।" इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥

पृथक्त्वचा, स्त्री, (पृथक् त्वग् यस्याः । टाप् ।) मूर्व्वा । इति रत्नमाला ॥ (विषयोऽस्या मूर्व्वाशब्दे ज्ञातव्यः ॥)

पृथक्पर्णी, स्त्री, (पृथक् पर्णानि यस्याः । "पाककर्णपर्णपुष्पफलेति ।" ४ । १ ।६४। इति ङीष् ।) क्षुद्रक्षुपविशेषः । चाकुल्या इति भाषा ॥ तत्पर्य्यायः । पृश्निपर्णी २ चित्रपर्णी ३ अङ्घ्रिवल्लिका ४ । इत्यमरः । २ । ४ । ९२ ॥ (यथा, सुश्रुते । १ । ३६ ।

"पृथक्पर्ण्यात्मगुप्ता च हरिद्रे मालती सिता ।
काकोल्यादिश्च योज्यः स्यात्प्रशस्तो रोपणे घृते ॥"

पर्य्यायान्तरमस्या यथा, वैद्यकरत्नमालायाम् ।

"पृश्निपर्णी पृथक्पर्णी लाङ्गुली क्रोष्टुपुच्छिका ।
धावनिः कलशी तन्वी गुहाक्रोष्टुकमेखला ॥
दीर्घा शृगालविन्नासा शीर्षपर्णी सिंहपुच्छिका ।
दीर्घपत्रा त्वतिगुहा पृतिला चित्रपर्णिका ॥")

पृथगात्मता, स्त्री, (पृथक् आत्मा स्वरूपं यस्य । तस्य भावः । तल् ।) विवेकः । इत्यमरः ।२।७।३८॥

पृथगात्मिका, स्त्री, (पृथक् आत्मा स्वरूपं यस्याः । कापि अत इत्वम् ।) व्यक्तिः । यथा,—

"जातिर्जातञ्च सामान्यं व्यक्तिस्तु पृथगात्मिका ॥"

इति जनुर्जननजन्मानीत्यादिश्लोकोत्तरं क्वचिदमरकोषे पाठः ॥

पृथग्जनः, पुं, (पृथक् सज्जनेभ्यो विभिन्नो जनः।) मूर्खः । नीचः । इत्यमरः ।२।१०।१६॥ (यथा, मनुः । ७ । १३७ ।

"यत्किञ्चिदपि वर्षस्य दापयेत् करसंज्ञितम् ।
व्यवहारेण जीवन्तं राजा राष्ट्रे पृथग्जनम् ॥")

पापी । इति शब्दरत्नावली ॥ भिन्नलोकश्च ॥

पृथग्बीजः, पुं, (पृथक् विभिन्नानि बीजानि यस्य ।) भल्लातकः । इति राजनिर्घण्टः ॥

पृथग्विधः, त्रि, (पृथक् विभिन्नलक्षणा विधा प्रकारो यस्य ।) नानारूपः । इत्यमरः । ३।१।६३॥ (यथा, मनुः । १ । ४० ।

"सर्व्वञ्च दंशमशकं स्थावरञ्च पृथग्विधम् ॥")

पृथवी, स्त्री, (प्रथते विस्तारमेतीति । प्रथ + "प्रथेः षिवन् सम्प्रसारणञ्च ।" उणा० १ । १५० । इत्यत्र 'षवन् इत्येके ।' इत्युज्ज्वलदत्तोक्त्या षवन् सम्प्रसारणञ्च । षित्वात् ङीष् ।) पृथिवी । यथा,

"पृथवी पृथिवी पृथ्वी धरा सर्व्वसहा रसा ॥"

इति भरतधृतवाचस्पतिः ॥

पृथा, स्त्री, कुन्ती । इति जटाधरः ॥ (इयं हि शूरस्य कन्या वसुदेवस्य भगिनी । अस्याः पिता शूरस्तु कुन्तिनृपाय निजबान्धवायापुत्त्रायैनां स्वतकन्यारूपेण दत्तवान् । तत्र कुन्तिराजवेश्मनि निवसन्ती दुर्व्वाससं सन्तोष्य तस्मात् मन्त्रवरं लब्ध्वा कन्यावस्थायामेव सूर्य्यात् कर्णं वीरवरं प्रसूतवती । ततो गच्छति काले कुरुवंशावतंसः पाण्डुनृपतिरेनां परिणीतवान् । भर्त्तादिष्टा धर्म्मात् युधिष्ठिरं वायोर्भीमं इन्द्रादर्ज्जुनं प्रसूतवती । अनन्तरं भर्त्तादेशेन सपत्न्यै मद्रसुतायै तन्मन्त्रं प्रदत्तवती तेन माद्री अश्विभ्यां नकुलसहदेवौ लेभे । इत्येषा कथा भागवते ९ स्कन्धे २४ अध्याये द्रष्टव्या ॥)

पृथाजः, पुं, (पृथाया जायते इति । जन + डः ।) कुन्तीपुत्त्रः ॥ अर्ज्जुनवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः॥

पृथापतिः, पुं, (पृथायाः पतिः ।) पाण्डुराजः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

पृथिका, स्त्री, शतपदी । इति शब्दमाला ॥

पृथिविः, स्त्री, (पृथिवी । ङीषो वा ह्रस्वः ।) पृथिवी । इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥

पृथिवी, स्त्री, (प्रथते विस्तारं यातीति । प्रथ + "प्रथेः षिवन् संप्रसारणञ्च ।" उणा० १। १५० । इति षिवन् सम्प्रसारणञ्च । ङीष् ।) मर्त्त्यादाधिष्ठानभूता । तत्पर्य्यायः । भूः २ भूमिः ३ अचला ४ अनन्ता ५ रसा ६ विश्वम्भरा ७ स्थिरा ८ धरा ९ धरित्री १० धरणी ११ क्षोणी १२ ज्या १३ काश्यपी १४ क्षितिः १५ सर्व्वंसहा १६ वसुमती १७ वसुधा १८ उर्व्वी १९ वसुन्धरा २० गोत्रा २१ कुः २२ पृथ्वी २३ क्ष्मा २४ अवनिः २५ मेदिनी २६ मही । इत्यमरः । २ । १ । २—३ ॥ भूर् २८ भूमी २९ धरणिः ३० क्षोणिः ३१ क्षोणी ३२ क्षौणिः ३३ क्षमा ३४ अवनी ३५ महिः ३६ रत्नगर्भा ३७ सागराम्बरा ३८ अब्धिमेखला ३९ भूतधात्री ४० रत्नावती ४१ देहिनी ४२ पारा ४३ विपुला ४४ मध्यमलोकवर्त्मा ४५ । इति भरतः ॥ धरणीधरा ४६ धारणी ४७ महाकान्ता ४८ जगद्वहा ४९ गन्धवती ५० खण्डनी ५१ गिरिकर्णिका ५२ धारयित्री ५३ धात्री ५४ सागरमेखला ५५ सहा ५६ अचलकीला ५७ गौः ५८ अब्धिद्वीपा ५९ इरा ६० इड़ा ६१ इड़िका ६२ इला ६३ इलिका ६४ । इति शब्दरत्नावली ॥ उदधिवस्त्रा ६५ दरा ६६ आदिमा ६७ ईला ६८ वरा ६९ उर्व्वरा ७० आद्या ७१ जगती ७२ पृथुः ७३ भुवनमाता ७४ निश्चला ७५ बीजप्रसूः ७६ श्यामा ७७ क्रोड़कान्ता ७८ । इति राजनिर्घण्टः ॥ खगवती ७९ अदितिः ८० । इति जटाधरः ॥ * ॥ (पृथवी ८१ । इति शब्दार्णवः ॥) न्यायमते अस्या धर्म्मः । रूपद्रवत्वप्रत्यक्षयोगित्वम् । इयं गुर्व्वी रसयुक्ता च । अस्या द्रवत्वं नैमित्तिकम् । अस्या गुणाः । स्पर्शः १ संख्या २ परिमितिः ३ पृथक्त्वम् ४ संयोगः ५ विभागः ६ परत्वम् ७ अपरत्वम् ८ वेगः ९ द्रवत्वम् १० गुरुत्वम् ११ रूपम् १२